

"תיק הלבנון" במשרד הפנים הצרפתי

פרשה עלומה בתולדות העתונות העברית

גדעון קוץ

יכולתם על המכשולים החוקיים והאחרים.¹ בנושא סבוך ועדין זה של מגעי העתונות היהודית עם השלטונות, מהווים מסמכים והתכתבויות רשמיות שנשתמרו בארכיונים של השלטון הנוגע בדבר – אמצעי ראשון בחשיבותו להבנת נסיבות הופעתם של העתונים. מעקב אחר מסמכים אלה, בצד קריאת העתונים עצמם ועדויות אחרות שבנמצא – מאפשרים להיסטוריון ולמתעניין לקבל תמונה מלאה, השוואתית וביקורתית ככל האפשר. אלא שמסמכים כאלה הם יקרי מציאות ונדירים למדי, ולכן קיים עניין מיוחד בתיק השלם שמצאנו בארכיון הלאומי הצרפתי, במסמכי מחלקת העתונות של משרד הפנים הצרפתי,² המתייחס להופעת העתון העברי "הלבנון" בפריז, לפני מאה שנה ויותר.

העתונות היהודית על לשונותיה צמחה והתפתחה במאה ה-19 בסביבה פרוצה וחסרת ודאות. בכל הארצות שבהן הופיעה, זו היתה עתונות של מיעוט הנתון לחסדי השלטון ה"זר" במידה זו או אחרת, בהתאם למעמדה החוקי של הקהילה היהודית. גם אם מעמד זה היה טוב יחסית, מלכתחילה נחשד עתון יהודי עצמאי, בהכרח, על ידי השלטון, מה גם שגישתן של מדינות נאורות יחסית באירופה לנושא חופש העתונות בכלל, התפתחה באיטיות רבה במשך המאה ה-19. עתונים יהודיים – שנכתבו על ידי יהודים למען קוראים יהודים – סבלו הן מצנזורה עצמית שהנהיגה הקהילה היהודית מטעמים של שימורה התרבותי ובטחונה הפיסי, והן מצנזורה חיצונית של הרשויות. ובכל זאת מצאו עתונים אלה דרכים שונות להתגבר ככל

להשיג רישיון בכתב באיסטאנבול הבירה, וכשלא עלה הדבר בידו החליט לנסות את מזלו בפריז.³ בט' בחשון תרכ"ה (תחילת נובמבר 1864), הוציא ברי"ל פרוספקט בפריז, על דף מודפס משני צדדיו, שאותו גיליתי באקראי באחד הכרכים שבספרייה הלאומית בפריז. בפרוספקט שנשא את השם "קול מבשר – פרח לבנון", הוא גינה את "מלשיני הסתר" שפגעו בו, וגולל את הטרגדיה האישית שפקדה אותו: "מהנסיבה הזאת הוכרחתי ללכת בארץ נוד ועזבתי את ביתי, נטשתי את ילדי, נפרדתי מעל אחי הנאהבים והנעימים". הוא הודה לכל "נכבדי עמנו, אנשי מדע, אנשי תבונה ויראי ה'" שעודדו אותו להוציא את עתונו בפריז. בצדו האחר של הפרוספקט "לתורה ולתעודה" – נכתבו בעברית ובצרפתית הסכמות והמלצות של רבנים ידועי שם אשר לעתיד, "ראשית כיכורים תהי מאדמת הקודש, להודיע נאמנה באמרי אמת וצדק... חדשות וגם ישנות מאה"ק [ארץ הקודש] להודיע ממצב אחינו היושבים על אדמת ה'... מעתה, הבטית, "יבוא בלבנון גם חדשות בנוגע לשלום אחינו בני אירופא". בנוסף לאלה שב"תימן, כוש והודו".

הגיליון הראשון בפריז ראה אור ב-6 בינואר 1865. כדי להדגיש כי העתון הוא המשך ל"הלבנון" הירושלמי, המשיך ברי"ל לספור שנה שנייה להופעת העתון. כאמור, שש שנים הופיע "הלבנון" בפריז, משנתו השנייה ועד השביעית. בשלוש השנים הראשונות הופיע כדו-שבועון, ואחר כך כשבועון. מלכתחילה הדגיש ברי"ל את "ירושלמיותו", ובראש הגיליון הובא הציין: "הולך ואור מעה"ק ירושלים", והמוטו "שאלו

סיפור "הלבנון" הוא דוגמה טובה, ואולי יחידה במינה, לתיאור הבעייתיות העומדת בדרכו של עתון יהודי. מדובר בירחון העברי הראשון בארץ ישראל (1863),³ שנדד עם עורכו, יחיאל ברי"ל, לפריז (1865-1870), והופיע בה כשבועון אורתודוקסי קיצוני. מ-1871 עד 1882 הוא יצא לאור במיינץ שבגרמניה, וב-1886 סיים את דרכו בלונדון, שם גם נפטר ברי"ל. על ברי"ל היה אפוא להסתגל למדינות שונות ולמשטרים שונים, ודומה שזוהי דוגמה חיה לגורל "היהודי הנודד" שעבר גם אל העתונות.

העתונים היהודים הראשונים היו "עתונים של איש אחד", שמילא בהם את כל הפונקציות המערכתיות והמנהליות, וגורלם נכרך בגורלו. הדרך שעבר "הלבנון" משקפת גם את ההיבט הבינלאומי של היהדות ושל העתונות היהודית, הפועלת למען סולידריות יהודית, אך גם מדגישה את ה"זרות" והארעיות שבקשר למדינה מסוימת. מצבה המבוסס והמעוגן בחוק של הקהילה היהודית בצרפת מאז ימי נפוליאון הראשון, היה, לכאורה, רקע נוח לעתון העברי המבקש לו נמל מפלט בים הנודדים הסוער. אלא שיהדות זו, מטבעה, לא הדגישה את ההבדלים שבינה לבין סביבתה.⁴

"הלבנון" הירושלמי לא הוציא את שנתו, כנראה בעקבות הלשנה שהיתה קשורה בתחרות שבינו לבין "החבצלת" של ישראל ב"ק, ובמאבק הסיעות ביהדות הירושלמית. לעורכיו לא היה רישיון בכתב מן השלטונות התורכיים להוצאת העתון, והם הסתמכו על אישור בעל פה של פקיד מקומי (שקיבל, קרוב לוודאי, שוחד). משום כך ניסה ברי"ל

בחיבני עתיק
ירושלים
תובכ"א

הלבנון

שנה
ראשונה
כ"ד סיון
התרכ"ג

הודו נטח בלחץ טורקי 44 מיליון
או 11 לרבע שנה, בחוסר נסתריות 4
פולחין טורי לבנה, או 1 מ' לרבע שנה
בלחץ פריסיק וכל חוק לבנה 2 כהלכנו
16 ז' לבנה או 19 ז' לרבע שנה.
בשנת 1904 וקולנו וסלנו 4 ז' לרבע שנה
או 1 ז' לרבע שנה : בחוסר נסתר
בשנת 1905 וסלנו וסלנו 12 מיליון
לכח או 3 מיליון לרבע שנה : בחוסר נסתר
בשנת 1906 ז' — עם השלם :

הלבנון HALBANON

יצא לארץ (לע"ע) שנים
אחת כחדש וכל איש אשר
חסין לאספו אל חוק ביתו
לדעת משלום ירושלים ויכל
להשיג על ידי כל אמצעים

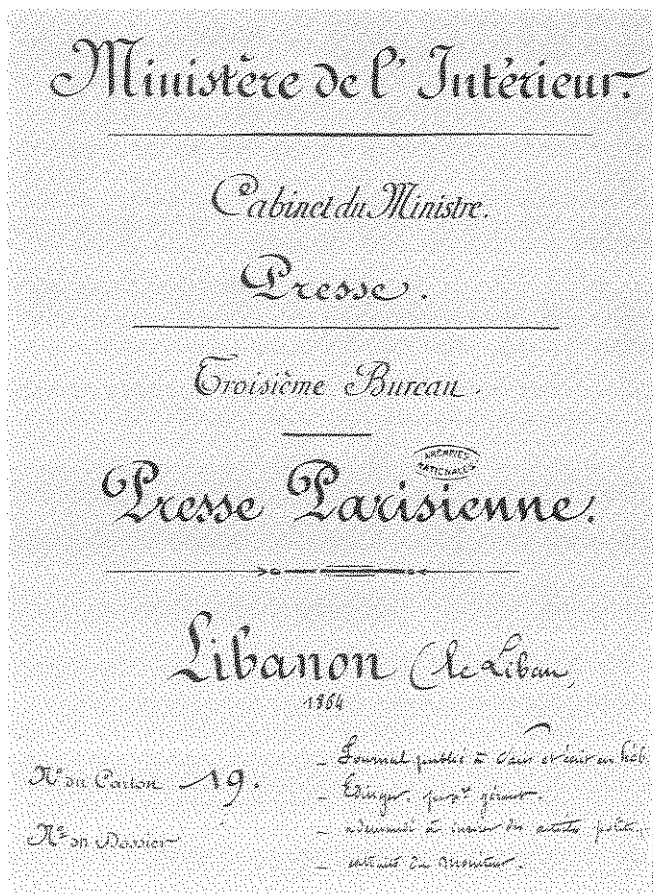
מבשר שלום ירושלים משמיע חדשות מארץ הקדושה בכללה מודיע
נעלמות מארץ סוריא ומארץ תימן ומדינת הודו וחדושי תורה מהיושבים
לפניה' בהררי קדש כל דבר אשר ישתוקק איש ישראל לדעתו :
יצא לאור מאתנו יחאל בריל . מיכל הכהן . יואל משה בדרים :

דברי צדיקים

מאת הרב הגאון אב"ד הירושלמי הרב חיים הכהן בדרים :
לכבוד הרבנים המופלגים והשלימים וכו' משה יחאל בריל . מיכל הכהן יואל משה בדרים :
ירושלים עתיק ח"ו שלום וכל טוב סליחה !
הנה נתתי שמחה בלבי מעת ראיתי איך עלין לתרופה מפי' הלבנון היצא מזה ידכם . ואמרת מין זקן רחוק' לאל ידכם לבצע מעשה
וזחוקה ידכם מאת נדיבי עמנו כו' כו' ואם יעלה בידו לפעול אצל יהודי פטולה בעד הרבנו הנה בכל לבי אעשה איה — ולשען יהודה לכם
לאות כי ישר בעיני השמעל היה העתקתי לכם סנסן אחד מחדושי אנדה שלי . ועוד חזון למען אנוסף ידי לשלוח לידכם כו' כיד
דידכם הרוש ושבתכם כל הימים
הקטן אלעזר הלוי איש הירושין
מאת הרב הגדול הצדיק המפורסם נשיא אה"ק בעיני אמש"דים יצא :
בארז בלבנון ישגה שלשה שבועות לכת יראיה' וישבו שמו הירשני סוב לבנו היה מעלת בכור יקני רוח ופניני
מדע חכמים השלימים בשות משה יחאל בריל נ"ו ומהו' מיכל הכהן נ"ו ומהו' יואל משה בדרים
נ"ו המפורסם מכתב העתי הלבנון בחיבני ירושלים ח"ו יצילת ה' המצפ ביום יהו תמיד תפארת עומתו : —
אמריהם כי נעמו למן ערב תג המעות ה' לנו שעשועים . כי הנה מה טוב ומה נעים הדבר אשר רחש לכם להרוע בשערי בתי
דנים אהיהם איפה הם הרעים . להשי קקלקן מעל כבוד נדידים ושועים . ולהשי עצמ כותבי מכתבי עמל הרעים . אשר עליהם אשר
מאשרך מתעבים כי יבו כספיהם את העם אשר אינם יודעים יהי' עמם להאר עיני התועים . ויהיו נא דבריהם תמיד
פמעיני האמת נובעים . או יבנו דרכיהם ועליהם לתרופה יהו כמסמרת נבועים . והי' זה שבתם כי יהיו מבשרי טוב הארץ ושלום
יושבי משמעים — ובה יודע למכת יהו כי הננו לתת את שאלתם אשר שאלו מאתנו . וירשוורת נתונה להודיע לכל דורשי
הלבנון . כי יסנינו פשוטה לקבל מהם המחור אשר הושת על מכתבם העתי ולשלחו אל הקדש פנימה ליד מכת יהו . ונדידים
אחרים יודיעו מכת יהו או לכל שולחי הבסק אל דינו כי בא כספם אל מקימי בשלום . והי' זה שלום ונרכה מארהש

עורך הלבנון – יחיאל ברי"ל

שעריו של "תיק הלבנון" הפרוסי

הפנים ממפקת המשטרה לחקור בדבר "השקפותיו, מוסריותו ועברו" של מגיש הבקשה. הבקשה היתה להוצאת עתון לא פוליטי, לאחר שקודם לכן ביקש "הלבנון" לעסוק גם בעניינים מדיניים. הסוחר אדינגר "כיסה" אפוא על ברי"ל, וגם זו היתה נורמה מקובלת בקיסרות השנייה בצרפת. כך גם התייחס לעניין מפקח משטרת פריז במכתב תשובתו מן ה-29 בינואר 1865. המשטרה גילתה מיד, כי מגיש הבקשה אינו יכול להיות עורך "הלבנון". "המבקש", כתב המפקח באירוניה, "נשוי ואב להמישה ילדים... הוא אנאלפבית מוחלט...". הכוונה היתה לכך, שהאיש לא ידע לכתוב צרפתית, והעברית שימשה אותו לצורכי רישום מסחרי. ככל סיפור בלשי טוב של ימינו, יש במכתבו של מפקח המשטרה מפנה מפתיע, בספרו כי על פי חקירתו, המוציא לאור האמיתי של "הלבנון" אינו אלא "מורה גרמני – האדון וייסלוקופ... אשר הגיע מקלן לפני כשישה חודשים... הוא מנהל בית ספר שהקים... דעותיו הפוליטיות אינן ידועות...". ברי"ל זכה, אם כן, לכיסוי כפול, ומעניין לציין כי שמו לא הופיע בשפה הצרפתית כעורך "הלבנון" עד למארס 1870, זמן קצר לפני שנסגר העתון ועבר לתחנתו הבאה, מיינץ שבגרמניה.

שלום ירושלים ישליו אוהביך". רק בכותרת המשנה ניכרת הרחבה מסוימת: "להודיע ולבשר ולהורות כל דבר הנדרש לאיש יהודי כאשר הוא יהודי."⁶ אלא שבין נובמבר 1864 לינואר 1865 הותר, כי ייסוד העתון איננו "אוטומאטי", וכאן אנו נעזרים ב"תיק הלבנון". אמנם ברי"ל הגיע לפריז בתקופה "קוסמו-פוליטית" למדי, שהיתה גם תקופת פריחה לעתונות בשפות זרות, ועקרונית לא ראה משטרו של נפוליאון השלישי פסול בהוצאת עתון בעברית. מעמד הקהילה היהודית היה גם הוא חזק יחסית, והיא נהנתה מיחס אוהד של הקיסר. אבל מצב העניינים לא היה כה פשוט. הרשות לפרסם עתון בצרפת היתה רק למוציא לאור שהוא אזרח צרפתי, ולברי"ל היתה נתינות בריטית. ב-24 בדצמבר 1864 הוגש למשרד הפנים טופס בקשה, כנדרש בחוק להוצאת דרשבעון חדש בשם – Libanon (Le Liban), ומתברר שנמצאה תרופה למכה. מגיש הבקשה לא היה ברי"ל, אלא אדם בשם מיכאל אדינגר, (אדינוזה – בצרפתית), סוחר יהודי מפריז, שהצהיר כי הוא עורכו היחיד של העתון. הבקשה הועברה, כמקובל, גם לתובע הכללי של הממלכה. אחר כך, כדרך שיגרה, ביקש שר

הצעתו של יחיאל מיכל פינס. עם הופעתו דחק המדור החדש את "מגדל הלבנון" — החדשות מארץ ישראל, מראש הפרק האקטואלי של העתון — "דברי הימים". ומכיוון שהעתונות שבה אנו עוסקים מופיעה בחוברת ונקראת כספר, ראשון-ראשון ואחרון-אחרון, הופיעו בה המדורים על פי סדר חשיבותם. גם כותרת המשנה שהיא אינדיקטור מסורתי לתוכן בעתונות זו, השתנתה ל: "כל הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם". באותו גיליון כתב ברי"ל "דבר אל הקורא", ובו 'לגלג על אלה המצפים "לשמוע מעתה מדובר בשערי הלבנון את אשר חשב, וחושב ויחשוב הקיסר נאפאלען יר"ה", והודיע כי "אך את הדבר ההווה, או הדבר אשר נודע אל נכון כי קרוב לבוא, אותו אשמור להודיע בעתו ובמועדו". ברי"ל הצדיק זאת במגבלותיה האובייקטיביות של העתונות העברית — מחסור במקורות מידע, תפוצה נמוכה ועוד. אנו, היודעים על פי "התיק" באיזה תנאי קיבל בריל את האישור למדורו, יכולים להבחין במעין הצטדקות מראש בפני הקורא, שתנאים אלה לא היו ידועים לו.⁷ הנושא הראשון המדווח במדור החדש הוא: פגישתם של קיסרי צרפת ואוסטריה בזלצבורג.

המדור המדיני לא הביא עמו את המפנה הסותף במכירות, שלו קיווה ברי"ל. למצב המשפטי המעורער הצטרף מצב כלכלי, שלא היה מזהיר מעולם, למרות ייחוסו ומהלכיו בקרב אישים כמו הברון יודיל גינסבורג, הפילוסוף ארנסט רנן וראשי "כל ישראל חברים". מרבני פריז היו ל"הלבנון" רק שבעה חותמים, לעומת עשרה גויים... ארבע פעמים שינה ברי"ל את כתובתו בפריז, והוא עצמו עסק במלאכת הסידור וההגהה (בשנת 1868 הקים דפוס משלו, רשום על שמו של מיכאל אדינגר).

עם פרוץ מלחמת צרפת-פרוסיה בא קץ תקופתו הפרוזה של העתון, בשל גירוש כל ילידי פרוסיה וגרמניה מצרפת. גירוש זה הותיר את ברי"ל, לדבריו, ללא עוזרים,⁸ אך אנו גם יודעים, שבתיקי משרד הפנים הופיע אזרח גרמני, וייסקופף, כמוציאו לאור "האמיתי" של העתון. "תיק הלבנון" הוא מעין "סיפור במסמכים" מלא עניין. מן הראוי גם לשים לב למעמדם הבכיר של הגורמים, המטפלים בבעיותיו של העתון העברי הקטן, שכשלב מסוים נכללו בהם גם שני שרי ממשלה.

הנושא השני שבתיק "הלבנון" נוגע לעניין המדור הפוליטי שבעתון. בעת הקמת "הלבנון" הפריזאי, נאלץ ברי"ל לוותר על רישומו כעתון פוליטי, ובכך ויתר גם על הכללת מדור מדיני בו. הוא היה נתון אז בסערת ארץ ישראל ובמלחמתו בתנועת ההשכלה במזרח אירופה, וככל הנראה היו לכך, לכל הפחות, שני טעמים נוספים. ראשית, חויב עתון "פוליטי" לשלם סכום של חמישים אלף פרנק כערכות בלתי חוזרת, וזה חוץ מ"איגרת כול" מיוחדת לכל גיליון: שנית, מטבע הדברים מוקדשת לעתון מדיני תשומת לב רבה יותר מצד השלטונות, וכפי שראינו לא היה מעמדו המשפטי של ברי"ל יציב ביותר. אך ככל שחלף הזמן הפך היעדר המדור המדיני לאובססיה של ממש לברי"ל, שראה בכך את הסיבה העיקרית למיעוט קוראיו, לעומת הצלחת "המגיד", שהיה בעיניו יריבו העיקרי.

ב-12 ביוני 1867, לאחר הבטחות רבות לקוראיו, פנה מיועדנו מיכאל אדינגר אל שר הפנים, וביקש ממנו להתיר ל"הלבנון" לפרסם ידיעות ומאמרים מתורגמים מן הביטאון הרשמי של הממלכה "Moniteur Universel", ולפטור אותו מתשלום האגרה. מתברר שהסדר זה היה קיים לגבי כמה עתונים זרים, שהיו מיועדים להפצה מחוץ לגבולות הממלכה הצרפתית. לבקשה הצטרף גם רבם הראשי של יהודי צרפת, שציין את נאמנותו של ברי"ל לממלכה, ונאמר בה במפורש כי "הלבנון" מיועד בעיקר ליהודי המזרח ויהודי פולין. מי שמצוי בהיסטוריה של העתונות הצרפתית, אינו יכול שלא לקשר בקשה זו עם פריחתה המחודשת של העתונות הפוליטית בצרפת בשנים 1867-1870, וההכנות לליברליזציה שחלה בחוקי העתונות במאי 1868. ברור זו דן שר הפנים הצרפתי בבקשת העתון העברי. הצביעות האפיינית לממשל הנפוליאוני ביחסו לעתונות באה לידי ביטוי גם במקרה זה. משרד הפנים העדיף להעניק לעתון "הלבנון" "אישור בעל פה", שניתן יהיה לבטלו גם אם "לא יהיה בכך, כנראה, כל צורך..."

ב-16 באוגוסט 1867 הודיע ברי"ל לקוראיו, "כי אתמול הורשיתי מאת ממשלת צרפת האדירה ירום הודה, להודיע בלבנון גם דברים מדיניים". המדור הפוליטי הראשון ראה אור ב-30 באוגוסט תחת השם "על המדינות פה יאמר" (חיקוי ברור ל"על המדינות בו יאמר" של "המגיד"). אחר-כך ישנה "הלבנון" את שם המדור ל"חללה של רשות", על פי

- העברית בארץ ישראל 1860-1904, תל-אביב, 1969.
6. על מאפייניו ה"ארצישראלים" של "הלבנון" בפריז והדינמיקה של מגמותיו ראה במאמרי:
7. גרדעון קרץ, "הלבנון (1865-1870) — ארץ ישראל בפריז", הרצאה בפני הכנס העברי המדעי החמישי באירופה, קולג' דה פראנס, סורבון, פריז. נדפס ב"כנס פריז, ברית עברית עולמית", ירושלים, 1985. עמ' 116-122.
7. "דבר אל הקורא", הלבנון, גיליון 17, 1867. ניתוח מפורט ראה במאמרי, גרדעון קרץ, "הלבנון" במלכות נפוליאון השלישי, "עם וספר" חוברת ב', ירושלים, חורף תשמ"ב, עמ' 80-84.
8. הלבנון, גיליון 32, 1870.

1. על מאפייניה ובעיותיה של העתונות היהודית והעברית בתקופה הנדונה ראה בהרחבה כעבודתי:

- Kouts, Gideon, "Les grands periodiques en hebraiques en Europe 1865-1886", Universite de droit, d'economie et de sciences sociales de Paris, 1980, 525 ff.
2. תיק F18 377, משרד הפנים — המחלקה השלישית, הארכיון הלאומי, פריז.
3. בירושלים, בשנת 1863, שבה הופיעו 6 גיליונות. שותפיו לעריכה היו מיכל הכהן ויואל משה סלומון.
4. על דרכו של "הלבנון" ועורכו ראה בפירוט בעבודתי הנ"ל.
5. על "הלבנון" הירושלמי ראה, בין השאר, בספרה של גליה ירדני, העתונות